

Moderna
arhivistika

Časopis arhivske teorije in prakse
Journal of Archival Theory and Practice

Letnik 8 (2025), št. 2 / Year 8 (2025), No. 2

Moderna arhivistika

Časopis arhivske teorije in prakse

Journal of Archival Theory and Practice

ISSN 2591-0884 (online)

DOI: <https://doi.org/10.54356/MA>

Letnik 8 (2025), št. 2 / Year 8 (2025), No. 2

DOI: <https://doi.org/10.54356/MA/2025/2>

Izdaja / Published by:

Pokrajinski arhiv Maribor / Regional Archives Maribor

Glavna in odgovorna urednica / Chief and Responsible editor:

*mag. Nina Gostenčnik, Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor,
telefon/ Phone: +386 2 228 5017; e-pošta/e-mail: nina.gostencnik@pokarh-mb.si*

Uredniški odbor / editorial board:

- *mag. Nina Gostenčnik, Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija*
- *dr. Thomas Aigner, Diözesanarchiv St. Pölten, Avstrija*
- *dr. Bogdan Florin Popovici, Romunski državni arhiv, Romunija*
- *dr. Borut Batagelj, Zgodovinski arhiv Celje, Slovenija*
- *dr. Bojan Cvelfar, Mestna občina Celje, Slovenija*
- *mag. Nada Čibej, Pokrajinski arhiv Koper, Slovenija*
- *dr. Gregor Jenuš, Arhiv Republike Slovenije*
- *dr. Joachim Kemper, Institut für Stadtgeschichte Frankfurt am Main, Nemčija*
- *Leopold Mikec Avberšek, Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija*
- *dr. Miroslav Novak, Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija*
- *dr. Rik Opsommer, Stadsarchief Ieper - Universiteit Gent, Belgija*
- *Darko Rubčić, Državni arhiv u Zagrebu, Hrvaška*
- *dr. Izet Šabotić, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Bosna in Hercegovina*
- *mag. Boštjan Zajšek, Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija*

Recenziranje / Peer review process:

Prispevki so recenzirani. Za objavo je potrebna pozitivna recenzija. Proces recenziranja je anonimen. / All articles for publication in the conference proceedings are peer-reviewed. A positive review is needed for publication. The review process is anonymous.

Lektoriranje / Proof-reading:

mag. Boštjan Zajšek, mag. Nina Gostenčnik

Prevajanje:

mag. Boštjan Zajšek (slovenščina), mag. Nina Gostenčnik (slovenščina, angleščina)

Oblikovanje in prelom / Design and typesetting: *mag. Nina Gostenčnik*

Objavljeni prispevki so prosto dostopni. Vse avtorske pravice ima izdajatelj Pokrajinski arhiv Maribor.

©Pokrajinski arhiv Maribor. Za prijavo in objavo prispevkov ni potrebno plačilo. / The publication offers open access to whole texts of the published articles. ©Pokrajinski arhiv Maribor. All articles are published free of charge.

Prejeto / Received: 11. 08. 2025

1.01 Izvirni znanstveni članek

1.01 Scientific article

<https://doi.org/10.54356/MA/2025/BLGP3187>

UPORABA ARHIVSKEGA GRADIVA PRI USTVARJANJU AUDIOVIZUALNIH PROJEKTOV IN KULTURNIH DOGODKIH

Mojca KOSI

Višja arhivistka, Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija
mojca.kosi@pokarh-mb.si

Špela VALADŽIJA

Višja arhivistka, Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija
spela.valadzija@pokarh-mb.si

mag. Nina GOSTENČNIK

Arhivska svetovalka, direktorica, Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija
nina.gostencnik@pokarh-mb.si

Izvleček:

V Pokrajinskem arhivu Maribor si že vrsto let prizadevamo za sodobno predstavitev arhivskega gradiva, ki presega klasične oblike razstav in objav ter odpira prostor za inovativne pristope k promociji kulturne dediščine. V zadnjem obdobju smo se povezali z domačimi ustvarjalci in kulturnimi institucijami, da bi na podlagi literarno-zgodovinskih dogodkov občinstvu približali pomen arhivskih virov in njihovo vlogo pri ohranjanju kolektivnega spomina. Sodelovanje s pisateljem Tonetom Partljičem se je izkazalo za izjemno uspešno. Skozi niz dogodkov, kjer smo povezovali njegove literarne stvaritve s konkretnimi arhivskimi in zgodovinskimi viri, smo dokazali, kako močna je lahko vez med literaturo in zgodovinsko resničnostjo. Partljičeve pripovedi pogosto temeljijo na resničnih dogodkih in ljudeh iz lokalnega okolja, pri čemer umetniška interpretacija odpira nove možnosti razumevanja preteklosti. Dogodki, kot so literarni večeri ob knjigah Sebastjan in most, Dupleška mornarica, Pasja ulica, Ljudje iz Maribora in srečanja o Josipu Vandotu, so nagovorili zelo raznoliko publiko – od strokovne javnosti do najširših generacij bralcev. Še posebej dragocen se je izkazal odziv obiskovalcev, ki so pogosto prvič spoznali, kako pomembno vlogo imajo arhivi kot skrbniki dokumentarne zapuščine. Skozi pripovedi o ljudeh, mostovih, psih, splavarjih in znanih kulturnikih smo obudili tudi manj znane platí lokalne zgodovine. Ti dogodki so hkrati postali pomemben del kulturnega dogajanja v mestu in širše, saj so bili vključeni tudi v večje festivalske in nacionalne programe (npr. Festival Lent, Evropski teden mobilnosti). Izkušnja potrjuje, da lahko arhivska dejavnost preko povezovanja z umetnostjo in pripovedjo postane živa, aktualna in družbeno relevantna. S tem prispevamo ne le k večji prepoznavnosti arhivov, temveč tudi k razvoju kulturne pismenosti in spoštovanju preteklosti kot temelja za razumevanje sedanjosti.

Ključne besede:

audiovizualni projekti, posredovanje kulturnih vrednot, promocija arhivskega gradiva, arhivska umetnost, pripovedovanje zgodb

Abstract:

The Use of Archival Holdings in Creating Audiovisual Projects and Cultural Events

*At the Maribor Regional Archives, we have been striving for many years to present archival material in a modern way that goes beyond traditional forms of exhibitions and publications and opens up space for innovative approaches to promoting cultural heritage. Recently, we have joined forces with local artists and cultural institutions to bring the importance of archival sources and their role in preserving collective memory closer to the public through literary and historical events. Our collaboration with writer Tone Partljič has proven to be extremely successful. Through a series of events where we linked his literary works with specific archival and historical sources, we demonstrated how strong the connection between literature and historical reality can be. Partljič's stories are often based on real events and people from the local environment, with artistic interpretation opening up new possibilities for understanding the past. Events such as literary evenings based on the books *Sebastjan in most* (*Sebastjan and the Bridge*), *Dupleška mornarica* (*The Duplek Navy*), *Pasja ulica* (*Dog Street*), *Ljudje iz Maribora* (*People from Maribor*) and meetings about Josip Vandot have appealed to a very diverse audience – from experts to the widest possible range of readers. The response of visitors, who often learned for the first time about the important role of archives as custodians of cultural heritage, proved particularly valuable. Through stories about people, bridges, dogs, rafters, and famous cultural figures, we also revived lesser-known aspects of local history.*

These events have also become an important part of cultural life in the city and beyond, as they have been included in larger festival and national programs (e.g., the Lent Festival, European Mobility Week). Experience confirms that archival activities can become lively, topical, and socially relevant through links with art and storytelling. In this way, we contribute not only to greater recognition of archives, but also to the development of cultural literacy and respect for the past as a basis for understanding the present.

Key words:

audiovisual projects, distribution of cultural values, promotion of archives, archival art, storytelling

1 Uvod

Da bi arhivi razširili in približali pomen arhivov in arhivsko gradivo raznovrstnim uporabnikom oz. sledilcem, tudi takšnim, ki jih do sedaj niso obiskovali ali uporabljali, morajo spremljati potrebe družbe in razvijati nove načine komunikacije. Eno izmed takšnih je sodelovanje pri projektih raznovrstnih ustvarjalcev, ki jim arhivsko gradivo služi kot navdih ali oris oz. poustvarjanje določnega obdobja v preteklosti. Na ta način se vedenje o zapisih iz preteklosti širi na obiskovalce dogodkov organizatorjev z različnih področij. Obisk, ki ga opažamo ob izvedenih dogodkih v sodelovanju tako s kulturnimi institucijami kot ostalimi organizacijami s področja kulture, gospodarstva in športa, bi po dosedanjih izkušnjah težko dosegli z dogodkom v lastni organizaciji in lastnimi sredstvi. Vsak izmed sodelujočih deležnikov doprinese k izvedbi najboljše s svojega področja, od znanja, načina predstavitve do gradiva, in navsezadnje svojo publiko. Velik doprinos arhivu v sodelovanju pri projektih so izkušnje s snovanjem zgodb, razpoznavnost in znanje, ki ga prejmemo od sodelujočih in obiskovalcev. Pozitivni odzivi in rezultati so spodbuda za nadaljnje delo in načrtovanje tovrstnih dogodkov.

Že od nekdaj ustvarjalci črpajo navdih za svoja dela s številnih področij, med drugimi tudi iz mitologije, religije, dogodkov in osebnosti, ki so zaznamovali čas in prostor, raziskujejo preteklost in uporabljajo zgodovinske vire. Raznovrstno arhivsko gradivo služi, poleg tradicionalne uporabe za znanstveno raziskovanje oziroma trajno pravno varnost, tudi kot vir za avdiovizualne projekte, kulturno-umetniške dogodke in

umetniška dela ter tako ponovno zaživi v celovečernih ali dokumentarnih filmih, oddajah, gledaliških predstavah, razstavah, likovnih in literarnih delih ter ostalih oblikah upodobitev in uprizoritev. Izvedeni kulturno-umetniški dogodki so na tak način postavljeni v avtentični zgodovinski kontekst, ki udeležence popelje v čas, ko so viri nastajali, ali pa se z njihovo interpretacijo soočamo v upodobitvah umetnikov in nam odpirajo nove poglede na dogajanje v preteklosti. Tako Carbone v prispevku *Arhivska umetnost: Prakse spomina, intervencije in produkcije* (ang. *Archival Art: Memory Practices, Interventions, and Productions*) trdi, da arhivi, kot prostori spomina in katalizatorji oz. pobudniki le-tega, igrajo osrednjo vlogo v načinih, kako družba ohranja in prenaša spomin, in imajo ključno vlogo v družbenih praksah, kjer se uporablja tovrstno arhivsko gradivo, bodisi kot vir, koncept ali predmet. Opaža, da se je *arhivski impulz*, povezan s preokupacijo oziroma ukvarjanjem s spominom, začel v 90. letih 20. stoletja, ko so razpadle države povzročile obilico etničnih in nacionalnih spominov, in s spremembo v tehnologiji, ki z vsakim dnem povečuje možnosti za shranjevanje podatkov oz. spomina. Produkcija tovrstnih dogodkov in deljenje vsebin s sredstvi, ki jih imamo na razpolago, spodbuja zanimanje za različne prakse predstavljanja kot tudi za sam spomin, za katerega ni samoumevno, da se hrani in ohrani, ampak ga je potrebno ustvarjati, za kar imajo arhivi neskončne možnosti. Tako imenovana *arhivska umetnost* na raznovrstne načine z estetskimi oblikami in sredstvi za komunikacijo reinterpretera oziroma omogoča nov pogled na razumevanje preteklosti. Takšne prakse tudi omogočajo občinstvu, da skozi avdiovizualne projekte in kulturne dogodke aktivno sodeluje v pogovoru o vprašanjih in temah, ki so prisotne v današnjem času. Arhivsko gradivo tako igra ključno vlogo pri ustvarjanju avdiovizualnih projektov in kulturnih dogodkov, saj omogoča povezovanje preteklosti s sedanjostjo in spodbuja razprave o spominu, identiteti in zgodovini (Carbone, 2020). Tudi Mandić trdi, da arhivske zbirke spodbujajo in navdihujejo ustvarjalnost, čeprav uporabi arhivskega gradiva v umetniškem ustvarjanju v arhivistiki ni bilo posvečeno veliko pozornosti. Na podlagi raziskave je prišel do spoznanja, da ni zadovoljivega števila primerov uporabe gradiva iz uradnih arhivov v umetniških delih, kar pripisuje zadržanosti do umetniškega pristopa k interpretaciji dokumentov, saj bi lahko reinterpreteracija z opustitvijo konteksta vplivala na prihodnje razumevanje arhivskega gradiva. Vseeno pa poudarja, da bi morali arhivisti spodbujati uporabo in stalno dostopnost arhivskega gradiva s sredstvi in orodji, ki so v sedanjem času na razpolago, da bi zaklade arhivov uporabljali tudi umetniki, upoštevajoč etični kodeks, zakonodajo, omejitve uporabe in jasne dogovore z donatorji. Navaja primer umetniškega projekta, multimedijske prostorske instalacije, in doktorske disertacije avtorice Milice Rakić, *Arhivi med realnostjo in fikcijo* (Arhivi između realnosti i fikcije), ki gradi na tem, da je »arhivsko gradivo v obliki besedilnih zapisov kot sledi preteklosti /.../ služilo kot osnova za ustvarjanje umetniškega dela, ki je kazalo na zgodovino, ki jo je treba predstaviti ali ponovno odkriti, včasih pa spremeniti. /.../ raziskava je poskušala pokazati, kako lahko najdeno arhivsko gradivo z dekonstrukcijo in preobrazbo postane osnova za nastanek umetniškega dela, katerega vizualna vsebina temelji na presečišču umetnosti in poezije, vizualnosti in jezika oziroma gledanja in branja.« Rakić v svojem delu posveča pozornost *arhivski umetnosti*, s čimer poimenuje prakse v sodobni umetnosti, ki kažejo na zanimanje za arhive izven državnega institucionalnega pomena. (Mandić, 2022; Rakić, 2018). Rakić trdi: »Arhivska umetnost deluje kot taktilni, vizualni in kognitivni prostor, ki po načelu selekcije in hierarhije ohranja fragmente preteklih dogodkov, iz katerih nastajajo različne zgodovinske pripovedi« (Rakić, 2018).

Na tak način arhivsko gradivo ponovno zaživi v novi vlogi, ki presega njegovo prvotno funkcijo in je vir navdiha oziroma interpretacije v novem družbenem, kulturnem in raziskovalnem kontekstu.

2 Tone in tihi papirji zgodovine (pogovori s Tonetom Partljičem)

Projekt, ki ga predstavljamo, se je razvil povsem nenačrtovano, a je sčasoma prerasel v vsebinsko bogat in arhivsko relevanten kulturni dogodek. Pobuda je nastala leta 2023 ob izidu knjižnega dela Strnišča avtorja Toneta Partljiča, ki tematizira tragične usode otrok v vojnih razmerah. Posebej nas je pritegnilo poglavje Brata in pilotova roka (str. 29–41), ki opisuje strmoglavljenje ameriškega vojaškega letala 2. aprila 1945, torej tik pred koncem druge svetovne vojne. Po zapisu naj bi pilot izgubil življenje in roko, ki sta jo več deset metrov od kraja nesreče našla dva otroka in jo skupaj z dvema zapestnima urama odnesla domov.

Zgodba je v nas vzbudila strokovno radovednost: koliko temelji na preverljivih zgodovinskih dejstvih in v kolikšni meri gre za avtorjevo literarno interpretacijo? Ker je avtor naš someščan, smo se odločili za neposreden pristop – pridobiti informacijo iz primarnega vira, pisatelja samega. Pobuda je sovpadala s pripravo programa za slovenski kulturni praznik, za katerega v tistem trenutku še nismo imeli izbranega osrednjega dogodka.

Soglasje gospoda Partljiča za sodelovanje smo prejeli hitro, saj se je na povabilo odzval že nekaj ur po prvem stiku. Srečanje je bilo izjemno konstruktivno in rezultat je bil dogovor o izvedbi tematskega večera z naslovom Med umetniško svobodo in zgodovinskimi viri, ki je potekal 10. februarja 2023 (zaradi avtorjevih drugih obveznosti dogodka ni bilo mogoče izvesti na sam kulturni praznik, torej 8. februarja).

Temeljna raziskovalna os projekta je bila primerjalna analiza izbranih Partljičevih literarnih del, ki se vsebinsko navezujejo na Maribor in njegove prebivalce. Zanimalo nas je, v kolikšni meri je mogoče posamezne literarne motive, dogodke in osebe potrditi z arhivskimi viri, ki jih hranimo v našem arhivu, ter kje se prične polje literarne svobode in avtorske interpretacije.

V analizo smo vključili naslednje književne naslove:

- Strnišča – zgodba Brata in pilotova roka,
- Sebastjan in most,
- Dupleška mornarica,
- Ljudje iz Maribora (zgodbe o Priski Haas, Prežihovem Vorancu, Jožetu Babiču, Elizabeti Obolenski in »Čistka v učiteljski«),
- Pasja ulica,
- Deklica in general.

Besedila smo sistematično preučili in ob tem identificirali dogodke ter osebe, ki bi jih bilo mogoče preveriti ali dopolniti z uporabo arhivskega gradiva. S tem smo želeli raziskati presečišče med literarno naracijo in zgodovinsko dokumentiranostjo ter opozoriti na pomen arhivov kot podpornega orodja pri razumevanju kulturne in zgodovinske podlage leposlovja.

2. 1 Strnišča, zgodba Brata in pilotova roka

Kot že omenjeno, pripoveduje zgodba Brata in pilotova roka o letalski nesreči, ki naj bi se zgodila 2. aprila 1945 na območju Pesnice pri Mariboru. Po pripovedi naj bi ameriški pilot ob strmoglavljenju izgubil življenje, hkrati pa tudi roko, ki sta jo kasneje v bližini našla dva dečka. Zgodbo smo sprva obravnavali kot verjetno, saj letalske nesreče v času druge svetovne vojne na območju Maribora in njegove okolice niso bile redkost. Vendar je bil osrednji motiv zgodbe – najdba pilotove roke z dvema zapestnima urama – element, ki je vzbudil dodatno raziskovalno pozornost in zahteval temeljitejšo verifikacijo.

Ključne informacije o resničnem dogodku smo našli v prispevku Matjaža Partliča, z naslovom *Letalski as Harry A. Parker Pogrešan v Pesnici*, objavljenem 2. maja 2020 v časniku *Večer*. Avtor navaja, da je 2. aprila 1945 okoli 14. ure skupina ameriških lovskih letal, ki je napadala železniško infrastrukturo pri Pesnici, letela nizko nad terenom iz smeri Avstrije. Eno izmed letal, North American P-51 Mustang, z oznako »Alba Marie Pippen« (rumeno-črn kockast rep, številka 57), ki ga je pilotiral Harry Alfred Parker, pripadnik 325. bojne skupine ameriškega vojnega letalstva, je med letom trčil v železniški signalni stolp. Posledica trčenja je bil popoln razpad letala, ki je bilo katapultirano proti pobočju nad cesto (današnji naslov: Pesnica pri Mariboru 17), kjer je pilot umrl na kraju dogodka.

Pilot Harry A. Parker, tedaj star 26 let, je bil izkušen letalski as, udeležen v številnih zračnih bojih. Tragičnost njegove smrti se kaže prav v dejstvu, da ni padel v bojnem spopadu, temveč v letalski nesreči med manevrom, ko je, kot navaja Partlič, želel preveriti učinek zračnih napadov svojih soborcev na železniški tovorni vlak. Letel je prenizko in s krilom zadel signalno napravo, kar je povzročilo razpad letala.

Po podatkih, objavljenih v članku, je bil Parker najprej pokopan na pokopališču v Jarenini, leta 1947 prekopan na vojaško pokopališče Košutnjak v Beogradu, leto pozneje pa so bili njegovi posmrtni ostanki preneseni na ameriško vojaško pokopališče v Firencah (Italija), kjer počiva še danes.

Pomembno pri tem je, da je Partlič v članku objavil tudi podatke iz uradnega ameriškega poročila o nesreči, ki vsebujejo natančen opis poškodovanega trupla. Med manjkajočimi deli telesa je izrecno navedena leva roka, kar daje osnovo literarnemu motivu v Partličevi pripovedi. Vendar element najdbe roke z dvema zapestnima urama, ki jo nazadnje dečka odvržeta v ribnik, predstavlja pisateljevo avtorsko interpretacijo, ki nima neposredne potrditve v znanih arhivskih ali zgodovinskih virih. Gre torej za domišljjski dodatek, ki literarni zgodbi doda emocionalno in simbolno dimenzijo, vendar presega okvir dokumentarne resničnosti. Zgodba o pilotovi roki pa je hkrati sprožila val zanimanja in služila kot izhodišče za več avdiovizualnih dogodkov v Pokrajinskem arhivu Maribor, ki so naslavljali odnos med dokumentarnimi viri in literarno fikcijo ter raziskovali, kako arhivsko gradivo lahko osvetli ali kontekstualizira literarne pripovedi.

V omenjenem članku je naveden tudi dokument Krajevnega ljudskega odbora Jarenina z dne 3. julija 1947, ki potrjuje strmoglavljenje letala. Pod dokumentom sta podpisana sekretar Karl Siladji in civilni preiskovalec Radivoj Krasnik. Kljub natančnemu opisu pa originala tega dokumenta v našem arhivu žal ne hranimo. Domnevamo lahko, da je bil dokument po nastanku predan komisiji, ki je preučevala to letalsko nesrečo, in nikoli vrnjen ter posledično ni bil predan v Pokrajinski arhiv Maribor.

CERTIFICATE

The People's Committee at Jarenina, county of Mariber, herewith certify that an American fighter plane crashed on 2 April 1945 at about 1400 hrs., near the railway station Pesnica.

The civilians saw USA signs on the plane. The Germans gave to the grave keeper the name of the killed pilot as "Harry Parker, American officer". His papers were taken by the Germans.

The plane was flying in a formation with four other planes, from North to South. The body of the pilot was found near the wreckage, not burned. He was buried in the local cemetery at Jarenina.

PEOPLE'S COMMITTEE FOR JARENINA

Subscribed before me on
this 3 July 1947

Krasnik Radivoj
Radivoj Krasnik
Civ. Investigator

Secretary

(s) Siladji Karl

Slika 1: Potrdilo Krajevnega ljudskega odbora Jarenina o zrušenem letalu v ameriški dokumentaciji (Partlič, 2020)

2.2 Sebastjan in most

Roman Sebastjan in most je zanimiv preplet zgodbe (najbolj) znanega in (najbolj) zanimivega mostu v Mariboru, ki je bil zgrajen avgusta 1913, in življenjske zgodbe graditelja mostu Sebastjana Gorjupa ter dogodkov, ki so zaznamovali prvo polovico 20. stoletja. Leta 1904 je med gradnjo Solkanskega mostu inženir Sebastjan Gorjup utrpel hudo poškodbo noge, ki mu jo je zdrobil kamniti blok. Po prejemu proteze se je preselil v Maribor, saj ga je pogled na kamniti most preveč žalostil. Na Lentu si je ustvaril družino in navezal stike z nekaterimi štajerskimi izobraženci in veljaki. Ko so leta 1909 v Mariboru začeli načrtovanje gradnje novega mostu čez Dravo, so ga povabili k sodelovanju, a ga je zanimal zgolj most, posluha za politična mešetarjenja pa ni imel. Tako ostane le opazovalec dogajanja. Slednjega popisuje v svojem dnevniku, ki se kmalu začne prepletati z dramatičnimi dogodki prve in druge svetovne vojne, ki zlomi tako most kot Sebastjana Gorjupa.

Zaradi arhivskih virov in strokovnih raziskav pa lahko dopolnimo, da dejanski arhitekt glavnega mostu, katerega gradnja se je začela leta 1909 in bila dokončana leta 1913, ni bil Sebastjan Gorjup, temveč dunajski arhitekt Eugen Fassbender, ki je pripravil arhitekturno zasnovo mostu, pri čemer je tehnične načrte dopolnil inženir C. Haberkalt. Kamnite temelje je izvajalo podjetje E. Gärtner, železno konstrukcijo pa dunajski konzorcij Waagner & Biro & Kurz. Ta most je bil pomemben infrastrukturni projekt, ki je pomembno vplival na prometno povezavo med Dunajem in Trstom ter postal eden najpomembnejših simbolov Maribora tiste dobe. V romanu tako ostaja osebna zgodba

Sebastjana Gorjupa predvsem literarni pripovedni okvir, medtem ko arhivski viri jasno identificirajo stvarne graditelje in arhitekta mostu.

*Slika 2: Državni most v Mariboru v 30. letih 20. stoletja
(SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic, 19. st.-21. st.)*

2. 3 Dupleška mornarica

Dupleška mornarica je knjiga Toneta Partljiča, ki skozi pripoved prepleta zgodbe splavarjev na reki Dravi z življenji prebivalcev Dupleka in širše okolice v prvi polovici 20. stoletja. Gre za literarno upodobitev vsakdanjega življenja, dela in nevarnosti, s katerimi so se soočali splavarji – delavci, ki so po Dravi spuščali hlode in druge tovore, pogosto v izjemno težkih in nevarnih pogojih. Osrednji protagonist zgodbe, deček, ki se pridruži splavarjem, naj bi bil po pisateljevih lastnih besedah avtobiografski lik – gre torej za mladega Toneta Partljiča. Tudi lik strogega, skopuškega gostilničarja, ki mu ne privošči niti kosa kruha, temelji na resnični osebi: pisateljevem stricu, gostilničarju ob Dravi. V pogovoru je pisatelj ob obisku v Pokrajinskem arhivu Maribor povedal, da je po mnogo letih po njegovi smrti prav od tega strica, sicer (glavnega) negativca v zgodbi, podedoval manjšo denarno vsoto. Ostali elementi romana so večinoma plod literarne domišljije in umetniške interpretacije. Kljub temu pa zgodovinski in arhivski viri jasno potrjujejo, da je bilo splavarstvo na reki Dravi v prvi polovici 20. stoletja ena ključnih gospodarskih dejavnosti v regiji. Splavarji so imeli pomembno vlogo pri transportu lesa, ki je bil takrat eden glavnih virov za gradbeni material in gospodarsko rast območij ob Dravi. Reka Drava je bila pomembna plovna pot, ki je povezovala notranjost s širšim alpsko-jadranskim območjem, kar je imelo strateški pomen tudi med obema svetovnima vojnoma. V Pokrajinskem arhivu Maribor so hranjeni številni dokumenti, kot so sezname delavcev, dovoljenja za plovbo in poročila o nesrečah, ki podrobno pričajo o življenju splavarjev in pogojih njihovega dela pa tudi o sporih med njimi v prostem času in posledicah (denarne in finančne kazni).

Partljičeva Dupleška mornarica tako na umetniški način dopolnjuje zgodovinsko resničnost, saj osvetljuje tudi socialne, kulturne in osebne plati življenja splavarjev, ki jih arhivski zapisi in uradne evidence ne morejo v celoti zajeti. Roman ne prinaša zgolj zgodbe o dečku, ki se poda na reko, temveč odpira tudi vpogled v vsakdanje življenje, delovne razmere, solidarnost in napore skupnosti ob Dravi. Prav zaradi tega je knjiga dragocen prispevek k razumevanju lokalne zgodovine in identitete regije, hkrati pa tudi most med preteklostjo in sedanjostjo. Njena posebna vrednost je v tem, da bralcu – še posebej mlajšim generacijam, ki o splavarstvu ne vedo skoraj nič – na dostopen in slikovit način približa nekdanji način življenja, ki je bil še v prvi polovici 20. stoletja sestavni del gospodarske in kulturne krajine tega prostora. Partljičeva pripoved je hkrati polna humorja, topline in človeške pristnosti, zaradi česar je zanimiva tudi za odrasle laične bralce, ki si želijo bolje razumeti nekdanje življenje ob Dravi, ne da bi pri tem prebirali zgolj strokovna ali arhivska besedila. Dupleška mornarica je zato izjemen primer literarnega dela, ki nadgrajuje zgodovinski spomin in hkrati ohranja kulturno dediščino v obliki, ki je živa, berljiva in pripovedno prepričljiva.

*Slika 3: Splavarji na Dravi, 1938
(SI_PAM/1889 Zavod za urbanizem Maribor, TE 50)*

2.4 Ljudje iz Maribora (zgodbe o Priski Haas, Prežihovem Vorancu, Jožetu Babiču, Elizabeti Obolenski in Čistka v učiteljišču)

Naslednja izmed Partljičevih knjig, ki smo jo obravnavali, ima naslov Ljudje iz Maribora. Gre za zbirko zgodb o znanih in manj znanih osebnostih iz mariborskega prostora, ki so s svojim delom in življenjem zaznamovale mesto in njegovo zgodovino. V arhivu bi bilo mogoče poiskati vire za vse zgodbe v knjigi, saj gre večinoma za resnične osebe in dogodke, vendar smo se zaradi obsežnosti gradiva in omejenega časa odločili za ožji izbor. Izbrali smo pet zgodb, ki so se nam zdele najbolj reprezentativne in hkrati dovolj raznolike, da osvetlijo različne plasti mariborske preteklosti. Izbor zajema zgodbe o Priski Haas, Prežihovem Vorancu, Jožetu Babiču, Elizabeti Obolenski in epizodo z naslovom Čistka v učiteljišču. Vsaka izmed teh zgodb odpira specifično krajše zgodovinsko obdobje in družbeno tematiko – od emigrantskih skupnosti pred drugo svetovno vojno in delovanja kulturnikov v času socializma do političnih obračunov v šolstvu po drugi svetovni vojni. V vseh primerih se Partljičeva pripoved prepleta z zgodovinskimi dejstvi, ki jih lahko podkrepimo z arhivskim gradivom: matičnimi knjigami, uradnimi dopisi, kadrovskimi spisi, časopisnimi objavami in drugimi viri, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor.

Literarni pristop v knjigi Ljudje iz Maribora omogoča vpogled v čustvene, osebne in etične razsežnosti posameznikov, ki jih suhoparni dokumenti pogosto prezrejo. Partljičeva beseda tako ponovno deluje kot interpretativni most med uradno zgodovino in človeško izkušnjo. Zato je ta knjiga izjemno uporabna tudi kot izhodišče za arhivsko-pedagoške projekte, ki želijo lokalno zgodovino približati širši javnosti na bolj dostopen način.

2.5 Pasja ulica

Pri naslednji obravnavani knjigi, Pasja ulica, nas je – povsem v skladu z naslovom – najprej zanimalo, ali ulica s tem imenom v Mariboru resnično obstaja oziroma je kdaj obstajala. Po pregledu arhivskih virov, zgodovinskih načrtov mesta in uradnih poimenovalnih aktov iz različnih obdobj smo ugotovili, da v Mariboru nikoli ni bilo uradno registrirane ulice s tem imenom. Prav tako je v svetovnih mestnih registrih to ime izjemno redko, zato lahko z veliko verjetnostjo sklepamo, da gre za literarno fikcijo. Glede na dogajanje v knjigi in po razgovoru s pisateljem bi lahko v opisanem obdobju ulico sicer locirali na Poljsko ulico (1935), dejansko pa je ime ulice popolnoma izmišljeno, čeprav izraža tudi pisateljev osebni nagib, da bi bila ulica poimenovana po »človekom najboljšem prijatelju«.

Čeprav je torej ulica izmišljena, pa realnost njenih prebivalcev nedvomno ni. Naslovna »Pasja ulica« ni le kraj, temveč simbol. Pisatelj z njo označi družbeni rob – tako fizično, kot tudi simbolno. Prav tako so lahko resnične osebne zgodbe stanovalcev (čeprav za njih nimamo zgodovinskih oziroma arhivskih dokazov neposredno, lahko pa o njih sklepamo na podlagi številnih virov iz tistega časa), ki vedo vse o svojih sosedih in njihovih težavah. Tone Partljič mojstrsko razgrne te odnose z veliko psihološko tankočutnostjo in humorjem, a tudi z neizprosno natančnostjo. Njegovi liki so živi, trpki, včasih komični, predvsem pa pristno človeški. Zdi se, kot da je vsaka hiša, vsako stanovanje na Pasji ulici droben roman zase, v katerem odmeva velika zgodba slovenskega mesta v času razkroja vrednot in boja za preživetje. V tem kontekstu izstopa pes Riči s tremi tačkami. Po Partljičevi interpretaciji Riči umre kot zadnja žrtev druge svetovne vojne v Mariboru, čeprav tega ne zabeleži noben zgodovinski vir. Vendar je prav v tej fikciji moč literature: tam, kjer zgodovinski arhiv molči, lahko umetniška beseda prikaže skrito resnico časa.

S tem Partljič v romanu ne piše le o ljudeh, temveč skozi lik psa Ričija subtilno poudari pomen psa v socialnem tkivu skupnosti. Pes je simbol zvestobe, ranljivosti in tihega spremljevalca človekovega trpljenja – lastnosti, ki so med vojno pogosto presahnile prav pri ljudeh. Partljič skozi Ričija gradi emotivni most med preteklostjo in sedanostjo. Zato je tudi razumljivo, da glavni junak knjige, ki bi lahko v drugem obdobju bil Partljič osebno, meni, da bi mesto moralo imeti Pasjo ulico in kip psa kot simbol – če ne v geografskem, pa v spominskem in kulturnem smislu.

2.6 Deklica in general

Slikanica Deklica in general temelji na resnični zgodbi deklice Katarine Žižek, znane kot Maistrove Katrce, in generala Rudolfa Maistra, ki se je v zgodnjih letih 20. stoletja iz Ljubljane preselil v Maribor, prosti čas pa občasno preživil pri prijateljih na Zavrhu. Osrednji motiv romana je odnos med nežno, tiho deklico in pokončnim, izobraženim generalom, ki jo spodbudi k samospoznavanju in predvsem učenju (branju).

Pomemben zgodovinski podatek, ki dodatno potrjuje avtentičnost zgodbe, smo našli v Pokrajinskem arhivu Maribor. Gre za matični list iz osnovne šole, v katerem je zabeleženo, da je bila Katarina "šibkega jezika", kar potrjuje (pisateljevo) domnevo, da je imela težave z govorom ali bralnim razumevanjem – danes bi to morda prepoznali kot obliko disleksije. V zgodbi general Maister deklici pomaga pri učenju branja, jo spodbuja k razmišljanju in ji s svojo nežno, očetovsko pozornostjo vrača samozavest.

Skozi to pripoved pisatelj ne gradi le portreta izjemnega vojaka in politika, temveč tudi človeškega in toplega človeka, ki je v otroku prepoznal več kot šibkost – potencial. Literarizirana zgodba tako postane dragocena pripoved o medgeneracijskem spoštovanju, vrednosti izobraževanja in pomenu osebne pozornosti za razvoj posameznika.

Partljičeva Deklica in general ni le poklon Maistru kot zgodovinski osebnosti, temveč tudi opomnik, da za vsako veliko figuro stoji množica drobnih, pogosto spregledanih človeških zgodb – in da se zgodovina piše tudi skozi nežne geste in tiha prijateljstva.

Na tem enkratnem dogodku smo skozi pogovor s pisateljem ugotavljali, kje je meja med umetniško svobodo in zgodovinskimi viri ter koliko svobode dejansko lahko ima pisatelj, da še vedno ostane verodostojen in ne zapade v populizem in všečnost publiki za vsako ceno, tudi za ceno zgodovinske resnice. Partljič v tem primeru kar dobro pozna to mejo in temeljito premisli, kdaj in koliko jo bo prestopil.

Slika 4: Literarno-zgodovinski večer »Maribor je bil danes odvraten«, Pokrajinski arhiv Maribor, 9. januar 2024

V Pokrajinskem arhivu Maribor smo bili prepričani, da se na tem mestu naša zgodba zaključi, da gre res za enkratni dogodek, ki se ga je udeležilo 50 obiskovalcev, mnoge pa smo morali zaradi prostorske stiske žal tudi odsloviti. Vendar smo čez nekaj tednov dobili povabilo, da bi enak dogodek organizirali oz. predstavili še v okviru Živih dvorišč na Festivalu Lent 25. 6. 2023, kjer smo našli 98 obiskovalcev, potem pa še podoben dogodek v okviru Evropskega tedna mobilnosti 20. 9. 2023, kjer se je dogodka udeležilo 30 obiskovalcev. Prepričani smo bili, da je bilo tedaj pa res konec, ampak to je bil šele začetek našega ustvarjanja avdiovizualnih dogodkov na podlagi uporabe arhivskih virov.

3 Josip Vandot: Pisatelj Kekca v »odvratnem« mestu

Tudi v tem primeru se je zgodba začela na osebni ravni. Kmalu po predstavitvi Partljičevih knjig se je na nas obrnil že omenjeni Matjaž Partlič, tokrat kot predstavnik Slovenskega narodnega gledališča Maribor (v nadaljevanju SNG Maribor), ki je ob svojem raziskovalnem in kulturnem delu začel povezovati nekatere prezrte zgodbe slovenskih književnikov z arhivskimi dejstvi, zbranimi v Pokrajinskem arhivu Maribor. Najbolj ga je »preganjala« knjiga Josipa Vandota Daleč od Prisanka in dejstvo, da večina ljudi sploh ne ve, da je Vandot nekaj časa preživel v Mariboru (kar lahko potrdimo tudi na podlagi osebnih izkušenj avtoric tega prispevka).

Pomembno izhodišče za izbor te teme je predstavljala 140-letnica rojstva in 80-letnica smrti pisatelja Josipa Vandota. Skupaj s SNG Maribor in Mariborsko knjižnico smo tako zasnovali niz literarno-zgodovinskih dogodkov, ki s pomočjo arhivskih virov osvetljujejo usodne trenutke ob napadu nacistične Nemčije na Kraljevino Jugoslavijo – dogodke, ki so zaznamovali tako Vandotovo življenje kot usodo mesta Maribor in njegovih prebivalcev. Vandot je v dnevniških zapiskih, ki jih začne pisati prav na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941, z veliko iskrenostjo popisal preobrazbo mesta, ki je še dan prej nosilo slovenski obraz, že naslednji dan pa se utapljalo v simbolih novega režima. Maribor označi kot »odvratno«, »zoprno« in »ogabno« mesto, polno »nemškutarske sordge«. Z začetkom okupacije so Nemci – sprva še s prijaznim obrazom – začeli izvajati

popise, nadzor, zasliševanja in vohunske dejavnosti, kar je zelo kmalu preraslo v brutalno izvajanje Hitlerjeve znamenite direktive: »Naredite mi to deželo spet nemško!«

LISTE Nr. 13	
über die Aussiedlung am 11. Juli 1941	
Waningerholz	Friedrich, 7. 6. 1894, Lehrer, Polstrau
Wandot	Josef, 15. 1. 1884, Bahnbeamter, Marburg, Arthur Malyg. 30
»	Karoline, geb. Driščik, 13. 1. 1891
LISTE N. 15	
über die Aussiedlung am 13. Juli 1941	
Wogrincič	Johann, 3. 11. 1913, Friseurgehilfe, Pettau, Bradgasse 5
»	Margarethe, geb. Drobnič, 10. 2. 1914
»	Johann, 2. 7. 1934
Wessmayer	Karoline, geb. Božič, 5. 9. 1874, Besitzerin, Pettau,
	Unterrann 126
»	Maria, 9. 4. 1904
»	Zorka, 25. 12. 1913

Slika 5: Seznam izgnancev. SI_PAM/1767 Zbirka gradiva okupacijske dobe

Že julija 1941 Vandota in njegovo družino sredi noči izselijo iz stanovanja na današnji Ulici Moše Pijada 20, jih odpeljejo v meljsko vojašnico, od tam pa na transport v ustaško zbirno taborišče v Požegi. Ko želi s seboj odnesti rokopise, mu to preprečijo, na skrivaj pa le vzame zbirko svojih še neobjavljenih pesmi. Četrty del Kekca pa skupaj z drugimi rokopisi in s številnimi knjigami iz Vandotove knjižnice konča v plamenih na dvorišču njihove hiše.

Prijavitelj: Vandot Draga
 Poklic: valova - žel. uradu - v pok.
 Iz: Maribor, Turmayerjeva ul. 11

Prijava
smrtnih žrtev in pogrešanih
A. Podatki o smrtni žrtvi ali pogrešancu

Opr. št.: ž 2292

Priimek, očetovo ime in ime	Leta starosti	Poklic	Bivališče (zadeje)	Narodnost	Ali je smrt, ali izginil kot borec jug. vojske, NOV in POJ ali Jug. armije	Umrl - izginil			Vsota v dinarjih, katero bi žrtev zaslužila		Kdo je bil okupator v času, ko je žrtev umrla ali izginila (Nemčija, Italija, Mađarska)	Povzročitelj (Nemec, Italijan, Mađar, Bolgar, četnik, ustaša, domobranec itd.)
						kda	kje	kako	Izpolni prijavitelj	Izpolni Okrajna komisija		
1. Vandot Josip Ivan	15. I. 1884	žel. ur. pom.	Sl. Biser (zadeje)	Jugoslov.		16. IV. 1944	Turmayerjeva ul. 11	strelski	14.000,-	154.000,-	Nemčija	zadeti od armije, a. ae. - naplata

B. Podatki o osebah, za katere je žrtev morala skrbeti

Priimek, očetovo ime in ime	Leta starosti	Poklic	Bivališče	V kakšnem sorodstvu je z žrtvijo	Primerena vsota v dinarjih za vzdrževanje od dneva smrti ali izginotja		Široki zdravljenje in pogreba	
					Izpolni prijavitelj	Izpolni Okrajna komisija	Izpolni prijavitelj	Izpolni Okrajna komisija
1. Vandot Draga	13. I. 1891	gospodinja	Maribor, Turmayerjeva ul.	žena	150.000,-	144.000,-	1.000,-	1.000,-
2. Vandot Draga								
3.								
4.								
5.								
6.								
7.								
8.								
9.								
10.								

Skupno: 3.04.000,- 144.000,- 1.000,- 1.000,-

Obrzace št. 6

Prijavitelj (lastnorčni podpis): Vandot Draga

Slika 6: Prijava vojne škode Drage Vandot, SI_PAM/0446 Okrajna komisija za vojno škodo Maribor

Literarni večer, ki ga je pripravila dramaturginja Maja Borin, sta vodila dramska igralca Ksenija Mišič in Vojko Belšak (ali Davor Herga). Arhivsko gradivo, ki je razkrilo dokumentaristično plat dogodka, so pripravile mag. Nina Gostenčnik, Mojca Kosi, Špela Valadžija in Sabina Lešnik.

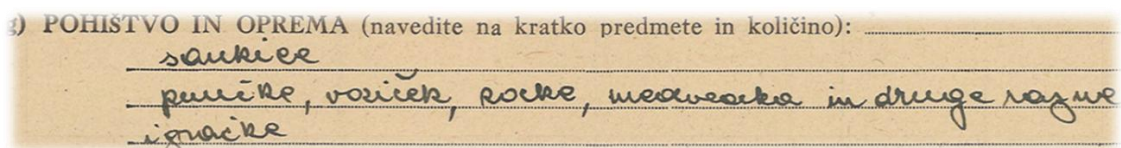
Raziskava je bila opravljena v fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor: SI_PAM/0005/005 Domovinska in gospodinjstva kartoteka Mestne občine Maribor; SI_PAM/0011 Uprava za gradnje in regulacijo Maribor; SI_PAM/0446 Okrajna komisija za vojno škodo Maribor; SI_PAM/1889 Zavod za urbanizem Maribor; SI_PAM/0110 Veliki župan mesta Maribor; SI_PAM/1767 Zbirka gradiva okupacijske dobe; SI_PAM/0124 Pooblaščen zastopnik hrvaške vlade za preseljevanje Maribor; SI_PAM/2064 Narodni dom Maribor; SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic. Vandotovo zgodbo so tako dopolnili: družinski matični listi občanov Mestne občine Maribor, načrt stanovanja v 2. nadstropju iz gradbenega spisa TA/1247 – Ulica Moše Pijada 20, Maribor Tabor, nekdanj Valvazorjeva ulica 30, kjer so prebivali Vandotovi, dopis Milovana Lazarevića, Vandotovega zeta, in njegov seznam knjig ter imetja za prijavo vojne škode pri Okrajni komisiji za vojno škodo Maribor, različni osebni dokumenti in legitimacije, članske izkaznice, seznam izgnancev, nemške karikature in jedilna lista iz mariborskih gostiln, seznam prijavljenih nemških uradnikov za stanovanja, zapisnik sestanka o preseljevanju Slovencev, fotografije Maribora iz tega obdobja, med njimi porušeni mostovi, zamenjave uličnih tablic ob preimenovanju ulic, knjiga, rešena pred sežigom, prijava vojne škode Drage Vandot in Bojke Lazarević ter fotografije, ki jih hrani Muzej narodne osvoboditve Maribor.

Pri oblikovanju scenarija in izboru arhivskega gradiva smo se soočili s številnimi izzivi.

Nekateri dogodki, ki jih Vandot v svojih zapisih izjemno pretresljivo in slikovito opiše, so v arhivskih virih dobro dokumentirani, a omejen časovni okvir gledališke uprizoritve ni dopuščal vključitve vsega gradiva, ki bi lahko dodatno osvetlilo zgodovinsko ozadje. Po drugi strani pa so bili posamezni prizori v scenariju zastavljeni zelo obširno, a ni bilo na voljo dovolj avtentičnih dokumentov, da bi opise lahko neposredno podprli z

viru. Kljub nesorazmerjem med dolžino prizorov in dostopnostjo gradiva smo si prizadevali za ravnovesje – tako v ritmu pripovedi kot v verodostojnosti predstavljenih dejstev. Iskali smo točko, kjer se lahko dramaturška moč zgodbe sreča z zgodovinsko utemeljenostjo. Nastal je večplasten dogodek, v katerem se osebno in kolektivno, fikcija in dokumentiranost, intimno in javno prepletajo v enotno celoto. Arhivsko gradivo v tem kontekstu ni le dokument časa, temveč postane aktivni pripovedovalec – most med zgodovino in gledališko interpretacijo, ki občinstvu omogoča globlji vpogled v resničnost preteklih dogodkov in izjemno čustveno doživetje, ki ga ne more pričarati samo branje knjige ali samo gledališka interpretacija ali samo analiziranje arhivskih virov.

Dejstvo je, da je Josip Vandot v svojih dnevniških zapisih izjemno natančno in verodostojno popisal dogajanje v Mariboru ob začetku nemške okupacije. Čeprav gre za osebno pričevanje, njegova besedila niso le literarna refleksija, temveč dragocen zgodovinski vir. To potrjujejo tudi številni dokumenti iz fondov Pokrajinskega arhiva Maribor, ki njegove opise podkrepijo s trdnimi dejstvi. V tej luči se je oblikoval večslojni dogodek, kjer se osebna zgodba in zgodovinska resničnost prepletata v skrbno zasnovani dramaturški celoti. Arhivsko gradivo v tem kontekstu ne nastopa zgolj kot dokazno gradivo, temveč kot živ most med zgodovino in gledališko interpretacijo – kot pripovedni element, ki poglobi razumevanje preteklosti in ji da glas v sedanjosti. Na podlagi študije in interpretacije različnih virov lahko upravičeno domnevamo, da je pisatelj napisal tudi 4. del Kekca, ki je zgorel na dvorišču ob izgonu družine Vandot. Zelo se nas je dotaknila zgodbe vnukinje Bojke, ki je bila v času izгона majhna deklica in je jokala, ker je morala v stanovanju pustiti svoje igrače, in je tudi v izgnanstvu žalovala za njimi. Po končani drugi svetovni vojni, ko se je vrnila v Maribor, je te izgubljene igrače prijavila kot vojno škodo.

Slika 7: Prijava vojne škode Bojke Lazarevič
(SI_PAM/0446 Okrajna komisija za vojno škodo Maribor)

Družina Vandot (Josip, njegova žena Draga in hčerka Jelka) danes počiva na Žalah, za njegovo vnukinjo Bojko se je pa izgubila vsaka sled in nismo našli virov, ki bi nam povedali, kakšna je bila njena usoda. Ker pa je bil dogodek medijsko zelo dobro pokrit, je slučajno za dogodek v Kulturni dvorani Pesnica izvedel Vandotov daljni sorodnik, ki živi v Ljubljani. Po končani predstavi je pristopil do nas, organizatorjev, se predstavil in zahvalil za organizacijo dogodka ter nam tudi dal namig, kaj se je zgodilo z Bojko – poročila se je v družino Josipa Broza in prevzela ime Bojka Broz.

Vse tri izvedbe literarno-zgodovinskega dogodka (9. 1. 2024 v Pokrajinskem arhivu Maribor, 25. 1. 2024 v Kulturni dvorani Toneta Partljiča Pesnica in 21. 2. 2024 v Mariborski knjižnici, enota Šentilj) so bile zelo dobro obiskane, skupaj si je vse tri dogodke ogledalo 272 obiskovalcev. Sama vest o njih pa je zagotovo zajela še precej širši krog publike, saj je bil dogodek zelo dobro medijsko pokrit, tako v časopisnih člankih kot tudi radijskih oddajah na programu Radia Slovenija Prvi (Sledi časa: Kekec 4, ki jo je pripravil Marko Radmilovič).

Slika 8: Nekaj javnih objav v medijih o dogodku Maribor je bil danes odvraten. Vir: Facebook - SNG Maribor

4 Kar se zgodi dvakrat ... se zgodi tudi tretjič – Maister: junak, pesnik, legenda

Pisatelj Coelho v knjigi Alkimist pravi, da kar se zgodi enkrat, se mogoče nikoli več ne ponovi, toda kar se zgodi dvakrat, se bo zagotovo zgodilo tudi tretjič, in tako tudi mi nismo mogli ubežati tej usodi. Dva kvalitetna in za publiko zanimiva dogodka smo že organizirali, zato je bilo edino logično, da bomo morali še tretjega.

Leto 2024 je bilo razglašeno za leto generala Rudolfa Maistra, saj je sovpadalo s 150. obletnico rojstva in 90. obletnico smrti generala Rudolfa Maistra. Pokrajinski arhiv Maribor je v sodelovanju s SNG Maribor, Univerzitetno knjižnico Maribor in Mariborsko knjižnico pripravil, na podoben način kot dogodek o Vandotu, tudi literarno-zgodovinski dogodek Rudolf Maister – mariborska legenda. Skozi njegovo življenjsko zgodbo in njegove pesmi smo se poklonili enemu največjih slovenskih narodnih junakov. Dogodek je pripravila dramaturginja SNG Maribor Maja Borin med drugimi viri tudi na podlagi arhivskega gradiva Pokrajinskega arhiva Maribor. Vodila sta ga igralca mariborske Drame Minca Lorenci in Vojko Belšak. Premierno je bil uprizorjen 18. oktobra 2024 v Glazerjevi dvorani Univerzitetne knjižnice Maribor, temu je sledil še voden ogled Maistrove knjižnice z dr. Vlasto Stavbar. Ponovitve so bile 19. novembra 2024 ob 18. uri v Knjižnici Šentilj, 26. novembra 2024 ob 19. uri v Knjižnici Hoče in 3. decembra 2024 ob 18. uri v Knjižnici Rače. Dogodke je obiskalo 293 obiskovalcev. Vrhunec vsega pa je bilo praznovanje v letu generala Rudolfa Maistra, ne s klasično proslavo, kot je značilno za podobne dogodke, ampak s(m)o se v Mariboru odločili za dokumentarno-umetniško uprizoritev razorožitve zelene garde 23. novembra 1918. V noči z 22. na 23. november 1918 je Maister z razorožitvijo zelene garde (t. i. Schutzwehra) dokončno prevzel nadzor in oblast v mestu. Premišljeno zasnovana in odlično vodena akcija je stekla ob 4. uri zjutraj in je potekala le 47 minut. Maribor je postal slovensko mesto. Predstava v živo, doživljajsko uprizoritev dogajanja izpred 106 let, v kateri so nastopali tako igralci Drame SNG Maribor in Lutkovnega gledališča Maribor kot tudi dijaki Prve gimnazije Maribor, Kulturnega društva Toneta Partljiča Pekre - Limbuš in Pihalni orkester Pošta Maribor, je nastala v sodelovanju s kulturnimi institucijami, društvi in javnimi zavodi, izvedena pa je bila pred stavbo Pošte Slovenije na Slomškovem trgu. Spremljal jo je tudi za to priložnost posneti nemi črno-beli film, avtorja Roka Predina, s posnetki originalnih arhivskih dokumentov. Predstava bo ostala v trajen spomin na pomembne, pogumne odločitve posameznikov, ki so obrnile tok zgodovine ljudi v mestu Maribor in njegovi okolici.

5 Janko Glazer, pesnik Pohorja

V tem delu pa smo že presegli Coelho rek, saj je organizacija dogodkov v sodelovanju z drugimi kulturnimi inštitucijami (SNG Maribor, Mariborsko knjižnico) postala že naša stalnica, ne zgolj občasna izjema. Sodelovanje se je v tem primeru še razširilo na Univerzitetno knjižnico Maribor, Zavod RAST Ruše in Prvo gimnazijo Maribor, saj smo združili naše moči in talente ter oblikovali literarni dogodek v počastitev 50. obletnice smrti Janka Glazerja – pesnika, bibliotekarja, literarnega in kulturnega zgodovinarja, urednika ter dolgoletnega ravnatelja Študijske (danes Univerzitetne) knjižnice Maribor, dijaka in profesorja klasične gimnazije (danes Prve gimnazije), svetovnega dneva poezije in Glazerjevega rojstnega dne.

V letu 2025 je minilo 50 let od smrti Janka Glazerja, pesnika Pohorja, katerega lirika je zaznamovana z občutjem časa in narave ter z iskanjem ubranosti s samim seboj in s svetom okrog sebe. S svojim raznovrstnim delom je Glazer prepoznavno oblikoval kulturno podobo Maribora in Štajerske 20. stoletja. Svojo občutljivost, iz katere je rasla

njegova poezija, je združeval z zgodovinsko zavestjo, s predanostjo knjižničarskemu delu in z zavezo po ohranjanju slovenske kulturne dediščine.

Literarni dogodek, v katerem je dramaturginja mariborske Drame Maja Borin povezala življenje, delo in poezijo »štajerskega Prešerna«, sta vodila igralca mariborske Drame Mateja Pucko in Davor Herga. Pokrajinski arhiv Maribor pa je, kot je že bila ustaljena praksa, prispeval dragocene arhivske zbirke iz svojih fondov. Odziv obiskovalcev je spet bil izjemen, saj se je 4 dogodkov udeležilo kar 278 obiskovalcev.

6 Zaključek

V času, ko se vedno bolj zdi, da površinska obravnava in hitra dostopnost informacij nadomeščata globlje razumevanje preteklosti, postaja delo arhivov vse pomembnejše. A arhiv sam – četudi poln dragocenih dokumentov – ne pomeni veliko brez ljudi, ki ga znajo odpreti, interpretirati in približati javnosti. V Pokrajinskem arhivu Maribor smo v zadnjih letih z lastno ustvarjalnostjo in v sodelovanju z gledališkimi ustvarjalci, knjižnicami ter drugimi kulturnimi ustanovami dokazali, da arhivsko gradivo ni le zgodovinsko dejstvo, temveč lahko postane živa zgodba, ki nagovori sodobnega človeka.

Pri tem nismo delovali sami. Prav sodelovanje z drugimi ustanovami je bilo ključno – ne le zaradi izmenjave znanja, ampak tudi zato, ker vsaka institucija doprinese tisto, kar najbolje zna. Ko se povežejo dramaturška občutljivost gledališča, literarna moč pisateljev, skrbna interpretacija zgodovinarjev in arhivsko gradivo kot pričevalec časa, nastane nekaj, kar presega meje posameznih strok. Vsak od nas tako vloži del sebe, del svojega poslanstva, da skupaj ustvarimo celostno in verodostojno pripoved, ki ni le poučna, temveč tudi doživeta.

Takšno sodelovanje ne prinaša le enkratnih kulturnih dogodkov, temveč tudi spremembo razumevanja, kako pomembna je preteklost za sodobnost. Naše zgodbe niso ostale zaprte v arhivskih škatlah – skozi prizorišča, odrske interpretacije in literarno obarvane večere so našle pot do ljudi. Postale so dostopne, žive in čustvene. In kar je najlepše – ljudje so jih sprejeli. Obiskovalci so s svojo prisotnostjo potrdili, da ima tovrstno delo smisel in da si želijo še več takšnih vsebin.

Kljub številnim uspešno izvedenim dogodkom se naša zgodba s tem ne zaključuje. Prav nasprotno – vsako sodelovanje nam odpira nove poti, vsaka ideja rodi novo možnost, kako še drugače pristopiti k predstavljanju arhivske dediščine. V Pokrajinskem arhivu Maribor ne dojemamo več svoje vloge kot le varuha zgodovine, temveč kot aktivnega soustvarjalca kulturnega prostora.

Zato bomo še naprej brali, raziskovali, povezovali in ustvarjali. Ne le zato, da ohranimo preteklost, temveč tudi zato, da jo osmislimo v sedanjosti in jo odpremo prihodnosti. Naše zgodbe se torej še zdaleč niso končale – najboljše šele prihajajo.

7 Viri in literatura

- Carbone, K. (2020). Archival art: Memory practices, interventions, and productions. Curator: The Museum Journal, 63(2), 257–263.
- Coelho, P. (2005). Alkimist. Mladinska knjiga.
- Delo.si. (2012). Sto let Starega mostu. Dostopno na: <https://old.delo.si/prosti-cas/kult/sto-let-starega-mostu.html> (pridobljeno 8. 4. 2025).
- Gradimo.com. (s. d.). Zgodovina Starega mostu v Mariboru. Dostopno na: <https://www.gradimo.com/zanimivosti/razni-projekti/stari-most-maribor> (pridobljeno 8. 4. 2025).
- Mandic, S. (2022). Koriščenje arhivskih riznica u umetničkom stvaralaštvu. Ex Pannonia.
- Partlič, M. (2020, 2. maj). Letalski as Harry A. Parker. Pogrešan v Pesnici. Večer. Dostopno na: <https://vecer.com/v-soboto/letalski-as-harry-a-parker-pogresan-v-pesnici-10164579> (pridobljeno 8. 4. 2025).
- Partljič, T. (1975). Strnišča: zgodba Brata in pilotova roka. Mladinska knjiga.
- Partljič, T. (1981). Sebastjan in most. Mladinska knjiga.
- Partljič, T. (1983). Dupleška mornarica. Mladinska knjiga.
- Partljič, T. (1988). Pasja ulica. Mladinska knjiga.
- Partljič, T. (1993). Deklica in general. Mladinska knjiga.
- Partljič, T. (2016). Ljudje iz Maribora: zgodbe o Priski Haas, Prežihovem Vorancu, Jožetu Babiču, Elizabeti Obolenski in »Čistka v učiteljišču«. Litera.
- Rakić, M. (2018). Arhivi između realnosti i fikcije: Višemedijska prostorna instalacija [Doktorska disertacija, Univerzitet umetnosti u Beogradu]. Nacionalni repozitorijum disertacija u Srbiji. Dostopno na: <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/10233> (pridobljeno 8. 4. 2025).
- SI_PAM/0005/005 Domovinska in gospodinjna kartoteka Mestne občine Maribor.
- SI_PAM/0011 Uprava za gradnje in regulacijo Maribor.
- SI_PAM/0110 Veliki župan mesta Maribor.
- SI_PAM/0124 Pooblaščen zastopnik hrvaške vlade za preseljevanje Maribor.
- SI_PAM/0446 Okrajna komisija za vojno škodo Maribor.
- SI_PAM/0446 Okrajna komisija za vojno škodo Maribor.
- SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic.
- SI_PAM/1767 Zbirka gradiva okupacijske dobe.
- SI_PAM/1889 Zavod za urbanizem Maribor.
- SI_PAM/2064 Narodni dom Maribor.
- Vandot, J. (1985). Daleč od Prisanka: zapiski iz pregnanstva. Borec.
- Wikipedia. (s. d.). Glavni most (Maribor). Wikipedia. Dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Glavni_Most (pridobljeno 8. 4. 2025).

SUMMARY

Mojca KOSI

Senior archivist, Regional Archives Maribor, Slovenia
mojca.kosi@pokarh-mb.si

Špela VALADŽIJA

Senior archivist, Regional Archives Maribor, Slovenia
spela.valadzija@pokarh-mb.si

mag. Nina GOSTENČNIK

Archival advisor, directress, Regional Archives Maribor, Slovenia
nina.gostencnik@pokarh-mb.si

THE USE OF ARCHIVAL HOLDINGS IN CREATING AUDIOVISUAL PROJECTS AND CULTURAL EVENTS

The authors will present an innovative way of communicating archives based on insights gained from cultural events and audiovisual projects. This approach serves as an opportunity to promote and popularize archives and archival activities, on the one hand, and to create archival art and storytelling based on archival holdings, on the other. It exemplifies archival practices that attract and raise awareness among a broad audience.

To expand and bring the significance of archives and archival holdings closer to diverse users—including those who have not previously visited or used them—archives must monitor societal needs and trends while developing new communication methods. One such approach involves collaborating with various creators and event organizers from different fields, particularly within the archive's area of operation or local community. These individuals and organizations use archival holdings as inspiration or as a source for recreating specific historical periods.

The authors will provide an overview of the theory and practice of using archival holdings in this manner, both historically and in the present day. Through examples of best practices at the Regional Archives Maribor, the authors highlight how archives can engage audiences and spark interest in the past. Notable examples include the first literary-archival event, created in collaboration with Maribor writer Tone Partljič based on his works; the widely recognized literary-historical event Maribor Was Disgusting Today; commemorations of the birth and death anniversaries of Josip Vandot; and events marking the Year of Rudolf Maister.

These cases illustrate how archives can captivate audiences through compelling stories, fostering connections with the local community and society at large. When properly used and interpreted, archival holdings become powerful narrative and artistic resources, encouraging reflection and dialogue on significant social issues.

An analysis of audience responses confirms that such events enhance access to archival holdings, contribute to their broader use and interpretation, and integrate them into contemporary culture and art. The authors underscore the importance of archives in collaborating with creators and cultural event organizers, actively participating in the shaping of collective memory and cultural heritage. At the same time, they highlight the development of innovative approaches to presenting archival holdings to the wider public.

O avtoricah:

Mojca Kosi je po osnovni izobrazbi profesorica sociologije in zgodovine. Poglobljeno znanje o metodah in tehnikah upravljanja z dokumentarnim in arhivskim gradivom je pridobila v okviru magistrskega študija arhivistike in dokumentologije. Leta 2016 se je zaposlila v Arhivu republike Slovenije, kjer je sodelovala pri projektu razvoja slovenskega javnega elektronskega arhiva e-ARH.si. Od leta 2022 je zaposlena v Pokrajinskem arhivu Maribor kot arhivistka za področje gospodarstva, prevzela je delo v pisarni za izdajo dokumentov, sodeluje pri izobraževalnih dejavnostih arhiva in popularizaciji arhivske dejavnosti.

Špela Valadžija je od leta 2022 zaposlena v Pokrajinskem arhivu Maribor. Med študijem zgodovine se je udeleževala poletnih šol muzeologije. Obsežno znanje na področju organizacije kulturnih prireditev in arhivskega gradiva kulturno-prireditvenih institucij je pridobila med zaposlitvijo v Kulturno-prireditvenem centru Narodni dom Maribor. Je avtorica številnih razstav, pripravljenih za Narodni dom Maribor, Kulturno-umetniško društvo Študent in Pokrajinski arhiv Maribor. Od leta 2009 si s svojimi inovativnimi pristopi pri razstavah in kulturnih dogodkih prizadeva približati arhivsko gradivo čim širšemu krogu obiskovalcev. Kot strokovna sodelavka za arhivsko gradivo sodeluje pri različnih izvirnih avdiovizualnih projektih.

Mag. Nina Gostenčnik, rojena v Mariboru, je končala podiplomski študij na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Leta 2006 se je zaposlila v Pokrajinskem arhivu Maribor kot arhivistka za področje gospodarstva in do leta 2017 pridobila strokovni naziv arhivska svetovalka. Od leta 2021 je direktorica Pokrajinskega arhiva Maribor. Je urednica revije Moderna arhivistika, serij Gradivo za zgodovino Maribora in Gradivo za zgodovino Koroške ter članica več uredniških odborov in strokovnih komisij. Kot predavateljica je sodelovala na številnih mednarodnih in nacionalnih znanstvenih posvetih ali strokovnih srečanjih. Je avtorica več kot 170 objavljenih ali izvedenih del s področja arhivske teorije in prakse, zgodovinopisja ter implementacije družbenih omrežij na področju arhivske dejavnosti.

About the authors:

Mojca Kosi is a professor of sociology and history by training. She gained in-depth knowledge of methods and techniques for managing records during her master's studies in archival science and documentology. In 2016, she joined the Archives of the Republic of Slovenia, where she participated in the development of the Slovenian public electronic archive e-ARH.si. Since 2022, she has been employed at the Regional Archives Maribor as an archivist for the field of economics, where she has taken over the work in the office for the issuance of documents and participates in educational activities of the archives and the popularization of archival activities.

Špela Valadžija has been employed at the Regional Archives Maribor since 2022. While studying history, she attended summer schools in museology. She gained extensive knowledge in the field of cultural event organization and archival material of cultural and event institutions while working at the Narodni dom Maribor Cultural and Event Center. She is the author of numerous exhibitions prepared for Narodni dom Maribor, the Študent Cultural and Artistic Society, and the Regional Archives Maribor. Since 2009, she has been striving to bring archival material to as wide an audience as possible with her innovative approaches to exhibitions and cultural events. As a professional collaborator for archival material, she participates in various original audiovisual projects.

Nina Gostenčnik, M. Sc., completed her postgraduate studies at the Faculty of Arts, University of Maribor. In 2006, she began working at the Regional Archives Maribor as an archivist specializing in the field of economics. By 2017, she had earned the professional title of archival advisor. Since 2021, she has been the directoress of the Regional Archives Maribor. She is the editor of the journal *Moderna arhivistika* and the series *Materials for the History of Maribor* and *Materials for the History of Carinthia*. Additionally, she is a member of several editorial boards and professional committees. As a lecturer, she has participated in numerous international and national scientific conferences and professional meetings. Nina Gostenčnik is the author of more than 170 published or presented works in the fields of historiography, archival theory and practice, and the implementation of social media in archival activities.